

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

УДК 373.3: 159.937

КАТЕРИНА ГНАТЕНКО

1992gnatenko@gmail.com

аспірантка,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, вул. Валентинівська, 2

СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ОБРАЗУ-ПЕРСОНАЖА МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ПІД ЧАС РОБОТИ НАД ХУДОЖНІМ ТВОРОМ

Обґрунтовано важливість сприйняття і розуміння художніх текстів сучасними школярами. Сконцентровано увагу на взаємозв'язку цих процесів, бо, хоч вони і відбуваються одночасно, проте вимагають від читачів – учня та вчителя різних зусиль і, відповідно, різних прийомів роботи над художнім твором. Висвітлено погляди психологів, методистів і літературознавців щодо особливостей сприйняття молодшими школярами образу-персонажа та літературного твору загалом. Комплексний характер дослідження сприйняття художньої літератури зумовив його структурно-рівневий аналіз, в зв'язку з чим визначено три стадії сприйняття художнього твору. Особлива увага приділена сприйняттю як передумові на шляху до розуміння літературного твору. Висвітлено й охарактеризовано властивості художнього сприйняття: предметність, цілісність, структурність, константність, аконстантність, свідомість. Представлено й проаналізовано результати дослідження сприйняття художнього твору учнями початкової школи. Встановлено, що взаємозв'язок процесів сприймання та розуміння дозволяє прогнозувати перспективні методичні шляхи поглиблення розуміння: працювати над сприйняттям з метою поглиблення розуміння (вчитування тексту заради «вибудовування» картинки, інсценування тощо).

Ключові слова: літературне читання, художній твір, молодший школяр, персонаж, розуміння, сприйняття, характеристика.

ЕКАТЕРИНА ГНАТЕНКО

аспірантка,

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды
г. Харьков, ул. Валентиновская, 2

ВОСПРИЯТИЕ И ПОНИМАНИЕ ОБРАЗА-ПЕРСОНАЖА МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ НАД ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЕМ

Обоснована важність восприяття і розуміння художественних текстів сучасними школьниками. Сконцентровано увагу на взаємозв'язку цих процесів, тому що вони, хоча і відбуваються одночасно, однак потребують від читачів – ученика і вчителя різних зусиль і, відповідно, різних прийомів роботи над художественним виробом. Освітлено погляди психологів, методистів і літературознавців про особливості восприяття молодшими школьниками образу-персонажа і літературного виробу в цілому. Комплексний характер дослідження восприяття художественної літератури обумовив його структурно-рівневий аналіз, в зв'язку з чим відзначено три стадії восприяття художественного виробу. Особливу увагу приділено восприяттю як передумові на шляху до розуміння літературного виробу. Освітлено й охарактеризовано властивості художественного восприяття: предметність, цілісність, структурність, константність, аконстантність, свідомість. Представлено й проаналізовано результати дослідження восприяття художественного виробу учнями початкової школи. Встановлено, що взаємозв'язок процесів восприяття і розуміння дозволяє прогнозувати перспективні методичні шляхи поглиблення розуміння: працювати над восприяттям з метою поглиблення розуміння (вчитування тексту заради «вибудовування» картинки, інсценування тощо).

позволяет прогнозировать перспективные методические пути углубления понимания: работать над восприятием с целью углубления понимания (вычитка текста ради «выстраивания» картинки, инсценировки и т. д.).

Ключевые слова: литературное чтение, художественное произведение, младший школьник, персонаж, понимание, восприятие, характеристика.

KATERYNA HNATENKO

graduate student,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Valentynivska 2 St.

UNDERSTANDING AND PERCEPTION OF THE CHARACTER IMAGE BY PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF TEXT INTERPRETATION

Modern literature research works practically assert that literature is a way of thinking in imagery, and the interpretation of art works is almost always the interpretation of imagery, in other words perfect reality. Psychologists confirm that educational process in primary school should be formed on the account of both present and potential abilities of the children. Literature is an important means of pupils' development. Reading in grades 1 – 4 promotes the development of children's positive moral and will-power qualities. With its help children perceive the world, learn to understand and love beautiful things. The writer's ideological content of a piece of literature can be revealed in images. The main objective of text interpretation in grades 1 – 4 is to promote pupils' perception and comprehension. Nowadays the changes in educational sphere require more attention to the issue of literary perception. In 2011, primary school changed the training course of "Reading" into "Literary reading," which aims at the development of the following reader's qualities: to be capable to independent reading, to perform different communicative and creative activities. However, the educational process observation showed the existence of problems in young learners' perception and understanding of literary art, and especially the role of character and its images. Today, the methodology pays attention to the quality of the perception, its depth and awareness. The efficiency level of children's literary work perception is set on the analysis of readers' activity results. Difficulties in the determination of the literary work perception level lie in various interpretations, complexity of the perception process, necessity to reflect different sides and emotions of imagination and thinking. Many scientific works are devoted to the analysis of literary texts understanding, to the role of visual images and imagination in literary text understanding. Numerous scientific researches suggest that the perception and understanding of literary works comes with the acquisition of certain knowledge about the author's creative work, composite structure of the work, its genre characteristics, etc. However, at primary school the peculiarities of learners' age development can become a complication. Psychologists and educational sphere workers, first of all, determine the fragmentation, lack of perception integrity of the children's literature by the child, dependence of this process on child's life experience and connection with practical activity. For young learners it is difficult to understand the motives and actions of the characters, relations with other characters, their goals and aspirations. At the lessons of literary reading, the teacher should help children to experience together with the character the event, to cultivate the ability of careful analysis of the text, to evaluate objectively the text and to express their attitude to it.

Keywords: literary reading, young learners (primary schoolchildren), character, understanding, perception, characteristics.

Література як культурне явище існує від зародження цивілізації, однак головні її складові є незмінними. Передусім це стосується образу, який створюється уявою письменника в процесі творчої типізації соціальних характерів для вираження їх ідейно-емоційного осмислення та оцінки. За допомогою образу літератор висловлює свою ідею, точку зору, позицію, виявляє свій погляд на світ. Сприймаючи цей образ, читач відкриває для себе його сенс, обмірковує авторську точку зору, зіставляє її зі своїм чуттєвим досвідом і набуває асоціативного досвіду, який розвиває образне й аналітичне мислення.

Процес сприйняття відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням (усвідомлення об'єкта сприймання), мовою (називання його словом), почуттями (вияв свого ставлення до нього). Важливу роль у сприйманні відіграє емоційний стан

особистості, особливо під час знайомства з художнім твором. Проте художнє сприймання необхідно розглядати як особливий феномен, осмислення якого потребує знання закономірностей естетики, дидактики, літературознавства і психології.

Зміни, що відбуваються нині в педагогічній галузі, вимагають посилення уваги до специфіки художнього сприйняття. У 2011 р. початкова школа перейшла з навчального курсу «Читання» на «Літературне читання», мета якого – становлення і розвиток якостей читача, здатного до самостійної читацької, комунікативної, творчої діяльності. Одним із завдань, зазначених у програмі, є формування в школярів умінь сприймати, розуміти, аналізувати й інтерпретувати літературні тексти різних видів з використанням літературознавчих понять, визначених програмою.

Оновлення програми у 2016 р. зацентувало увагу на важливості сприйняття молодшими школярами літератури як мистецтва слова, оскільки на цьому ґрунтується аналіз художнього твору, основне завдання якого – сприймання художнього образу, усвідомлення ідеї твору [9]. Згідно з програмою на кінець початкової школи учні мають уміти називати персонажів твору; визначати події, причини, час і місце подій у творі та як вони пов'язані між собою, підтверджувати думки рядками тексту; встановлювати і пояснювати смислові зв'язки між подіями і вчинками героїв у творі. Також молодші школярі повинні вміти характеризувати дійових осіб: оцінювати їх вчинки, визначати риси характеру персонажів твору (з опорою на перелік назв рис характеру і самостійно); пояснювати, чого навчає читача вчинок героя (персонажа) твору.

Однак спостереження за навчальним процесом виявили наявність проблем у сприйнятті й розумінні молодшими школярами художніх творів, особливо ролі образу-персонажа в ньому. Учні молодших класів недостатньо володіють прийомами опанування тексту, орієнтуючись на запам'ятовування, а не на розуміння, часто помилково трактують поведінку та дії головних героїв. Крім того, значна частина молодших школярів оцінює не вчинок, а героя («він поганий»), що свідчить про недостатню розвиненість читацьких умінь. Проведення серії замірів у кількох школах підтвердили наявність проблеми. Тож обрана нами тема дослідження є актуальною і важливою для сучасної початкової школи.

Метою статті є розгляд сприйняття молодшими школярами образу-персонажа та його розуміння ними під час роботи над літературним твором.

Художнє сприйняття твору мистецтва як базове поняття, без якого неможлива реалізація усіх закладених у творі можливостей, є дуже складним й одночасно цілісним процесом. Узагальнюючи матеріали досліджень літературознавців і психологів, відзначимо властивості художнього сприйняття: предметність, цілісність, структурність, константність, аконстантність і свідомість художнього сприйняття. Тільки розвиток всього комплексу розглянутих властивостей художнього сприйняття дозволяє ефективно його розвивати. У цьому контексті художнє сприйняття є багатшаровою структурою, в якій взаємно проникають результати перцептивних та інтелектуальних актів, осягнення втілених у творі художніх образів та активного творчого оволодіння ними, його духовного і практичного впливу.

У методиці літературного читання останнім часом набув розповсюдження термін «повноцінне сприйняття», яке полягає у: вмінні учнів співпереживати героям твору; розумінні характерів персонажів, їх відносин один з одним і світом загалом, причин і наслідків їх вчинків і точної їх оцінки; розумінні авторського ставлення до ситуацій, персонажів і їх вчинків; розумінні авторської позиції і художньої ідеї твору.

Рівень сприйняття літературного твору встановлюється на основі аналізу результатів читацької діяльності (під час бесіди, вільного висловлення, сценічного втілення, відтворення у вигляді малюнка тощо). Труднощі у визначенні рівня сприйняття твору зумовлені як своєрідністю та неповторністю, можливістю їхнього різного трактування, так і складністю процесу сприймання, необхідністю врахування різних його сторін, насамперед емоцій, уяви та мислення.

Вчені, які розглядають проблеми художнього сприйняття, обов'язково вказують на його зв'язок із розумінням. Багато робіт науковців присвячені аналізу розуміння художнього тексту, ролі наочних образів та уяви в розумінні художнього тексту (Ю. Бондаренко, О. Киричук, Т. Косма, В. Куріпта, Д. Ніколенко й ін.). Питання літературної освіти молодших школярів нині стало одним з найактуальніших проблем педагогіки, що підтверджують дослідження Л. Воєводської, О. Джежелей, А. Ємець, М. Науменко, О. Савченко.

Праці цих та інших вчених свідчать, що сприйняття та розуміння твору приходять з набуттям певних знань про творчість автора, композиційну структуру твору, його жанрові особливості тощо.

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

Психологи і педагоги відзначають насамперед фрагментарність, відсутність цілісності сприйняття дитиною дитячої літератури, залежність цього процесу від життєвого досвіду дитини, зв'язок з практичною діяльністю. У мотивах вчинках героїв, стосунках його з іншими особами, його цілях і прагненнях учням початкових класів самостійно розібратися важко. На уроках літературного читання вчитель має допомогти дітям пережити разом з героєм події, виховати вміння вдумливо ставитися до тексту, об'єктивно оцінювати прочитане і висловлювати до нього своє ставлення.

Аналіз наукових джерел дозволив зробити попередній висновок щодо взаємозв'язку сприйняття та розуміння художніх творів учнями. З методичної точки зору розуміння цих процесів має практичну доцільність: фіксуючи повноцінність чи неповноцінність сприйняття, учитель отримує дані про рівень розуміння художнього твору молодшими школярами, які не завжди має, зважаючи на недосконалість умінь висловлюватися.

Сучасні методисти виокремлюють чотири рівні розуміння художніх творів молодшими школярами: фактичний, смисловий, усвідомлення підтексту і сприйняття ідеї. Для першокласників доступне фактичне розуміння, учні дають відповіді на запитання: «Про кого розповідається в творі?», «Коли і де відбуваються події?» і виокремлюють персонажів на рівні перерахування. Учні 2 класу перебувають на смисловому рівні, під час якого відбувається усвідомлення найпростіших причинно-наслідкових зв'язків вчинку героя. Третьюкласники вже переходять до усвідомлення підтексту; на цьому рівні відбувається виділення героя і ставлення інших персонажів до героя і вчинку, учні надають найпростішу характеристику персонажа на основі його вчинку. Наприкінці початкової школи учні повинні перебувати на рівні сприйняття ідеї, розуміти зв'язок «герой – вчинок – обставини», відбувається усвідомлення вчинку героя на основі прямих характеристик персонажа, поданих у творі [5; 6].

Ми зосередили увагу на сприйнятті молодшими школярами образів персонажів та їх вчинків, що дозволить оцінити загальний рівень сприйняття та розуміння літературного твору. Адже від повноцінного сприйняття твору залежить рівень його розуміння молодшими школярами, сила та характер впливу на її загальне враження від персонажів і художнього твору загалом.

З метою виявлення рівня сприйняття нами було проведено опитування учнів 3 класу. Школярам запропоновано твір О. Буцєня «Добрий Василько». Після ознайомлення з текстом твору учні відповіли на певні запитання, кожне з яких допомагає виявити, як молодші школярі сприймають художній твір й образи-персонажі. Під час аналізу відповідей ми дотримувались чотирьох рівнів сприйняття: фрагментарний, констатуючий, рівень «персонажа», рівень «ідеї». Запитання 1, 2, 3 і 4 спрямовані на виявлення фактичного рівня сприйняття твору. Правильні відповіді на запитання 5, 8 і 9 дозволили виокремити дітей, які перебувають на констатуючому рівні. Запитання 6, 7, 8 і 9 дали змогу зрозуміти, чи є учні, котрі сприймають твір на рівні «персонажа». Питання 10 спрямоване на визначення рівня «ідеї». Результати аналізу відповідей учнів узагальнено подано в табл. 1.

Таблиця 1

Сприймання молодшими школярами літературного твору

Запропоновані питання	Відповіді учнів	Кількість правильних відповідей, %
Назвіть героїв твору.	Наталя та Василько	100
Хто попросив у Василька олівці?	Наталя	100
Коли саме Наталя попросила олівці у Василька?	в школі; коли збиралась до школи; коли Василько запізнився; на вулиці; коли пішла до школи; коли поверталася зі школи	50

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

Чому Василько не хотів давати олівці Наталі?	бо він запізнився; бо він був жадібний; бо вона їх загубить; він малював; було їх шкода	31
Що зробив Василько, коли позичив олівці Наталі?	надувся; розізлився; не хотів їй давати; сказав, щоб не загубила; сказав мамі та бабусі	19
Навіщо Василько розказав про свій вчинок бабусі та мамі?	хотів бути добрим; він не побоявся; щоб батьки знали, куди ділися олівці; щоб заробити пиріжок і цукерку; він хотів отримати солодощі	19
Для чого Василько запитав у Наталі: «Може тобі ще чогось треба позичити?».	хотів бути добрим; бо Наталя позичила у нього олівці; хотів цукерок; ще раз розказати мамі й отримати цукерку; хотів іще подарунків	31
Який був Василько? Опишіть його риси характеру.	веселий; хитрий; радісний; добрий, але не дуже; похмурий, жадібний Кожен з учнів визначив і записав тільки одну характеристику.	25
Яка була Наталя? Опишіть її риси характеру.	радісна, коли їй дали олівці; була хитріше, ніж Василько; ласкава; хороша; добра	12
Автор хотів, щоб ми замислилися. Над чим?	щоб ми знали, як треба дружити; що треба ділилися; над тим, що Василько не хотів давати олівці	—

З отриманих результатів бачимо, що в більшості учнів відсутнє цілісне уявлення про образ, увага зосереджена лише на окремих яскравих подіях. Учні на цьому рівні не можуть встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в тексті, пояснити мотиви вчинків героїв і їх наслідки. Їм важко визначити мотиви поведінки персонажа, співвіднести мотиви, обставини й наслідки вчинків героїв.

На констатуючому рівні перебувають ті учні, які могли пояснити причини окремих учинків персонажів, але охопити всі причинно-наслідкові зв'язки, урахувати всі обставини їм важко. Зосередити свою увагу на конкретних деталях тексту, а потім зібрати їх в одне ціле дитині важко, тому вона буває дуже лаконічною, обмежуючись такими характеристиками, як «гарний», «добрий», «злий». І найменша кількість учнів перебуває на рівні «персонажа»: діти правильно визначили мотиви й наслідки вчинків персонажів, дали оцінку героям, обґрунтовують свою точку зору посиланнями на вчинки, але вони сприймають тільки явні факти і не бачать підтексту в художньому творі.

Виявлення рівнів сприйняття дозволяє оцінити розуміння твору учнями. Якщо наявність фактичного рівня розуміння показали 100 % третьокласників, то смисловий – тільки третина. Значні проблеми виявились у розумінні учнями підтексту – причинно-наслідкових зв'язків, які неявно виражені в тексті (відповіді на запитання 6 і 7) та характеристиці героїв; тільки чверть учнів змогла надати адекватну відповідь. Очікувано найскладнішим для третьокласників виявилось останнє запитання, самостійно учням поки важко досягнути рівень ідеї.

Взаємозв'язок процесів сприймання та розуміння дозволяє прогнозувати перспективні методичні шляхи поглиблення розуміння – працювати над сприйняттям з метою поглиблення розуміння (вичитування тексту заради «вибудовування» картинки, інсценування тощо). При складанні запитань і завдань для роботи з текстом, на нашу думку, важливо враховувати загальні особливості сприйняття дітьми художніх творів. Перше запитання, як правило, повинно бути спрямованим на виявлення загальних уявлень про прочитане; потім пропонуються завдання, що допомагають учням деталізувати зміст; завершальне завдання звертає увагу учнів на загальну ідею, на осмислення всього твору, його головну думку і визначення не лише особистого ставлення до персонажів та описаних подій, а й ставлення автора до того, що відбувалося у творі.

Отже, розумінням тексту є дуже складним процесом, в ході якого виконуються ряд розумових завдань з метою засвоєння деякого змісту, вираженого у мовній формі. Навчити дітей вже в початкових класах розуміти художній твір, виховувати учнів як вдумливих читачів – одне з важливих завдань навчання на уроках читання. Розуміння прочитаного залежить від глибини, повноти і точності сприйняття. Рівнем читацької грамотності зумовлені глибина проникнення читача в зміст художнього твору, ступінь переживання і осмислення ним моральних проблем, поставлених автором.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці ефективних методів, спрямованих на роботу над аналізом і характеристикою персонажа на уроках літературного читання в початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Ю. Вивчення образів-персонажів на основі стандартної літературознавчої схеми / Ю. Бондаренко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2015. – № 4. – С. 19–22.
2. Гнатенко К. І. Психолого-педагогічні питання сприйняття художнього твору молодшими школярами / К. І. Гнатенко // Наука і освіта. – 2016. – № 10. – С. 18–24.
3. Джежелей О. В. Літературне читання в початковій школі. 1–4: посібник для вчителів та батьків / О. В. Джежелей, А. А. Ємець. – Харків: Ранок, 2012. – 97 с.
4. Джежелей О. В. Позакласне читання. 1–4 класи: методичні поради, розробки уроків / О. В. Джежелей, А. А. Ємець. – Харків: Основа, 2007. – 176 с.
5. Куріпта В. Особливості розуміння тексту шестирічними учнями / В. Куріпта // Початкова освіта. – 2012. – № 39. – С. 3–5.
6. Літературне читання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи. Міністерство освіти і науки України. 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activityeducation/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.
7. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя / О. Я. Савченко. – К.: Освіта, 2007. – 334 с.
8. Hnatenko K. I. General questions of the character description work at the lessons of literary reading in primary school / K. I. Hnatenko // European Journal of Humanities and Social Sciences. – Vena, 2017. – № 1. – P. 50–52.

REFERENCES

1. Bondarenko Yu. *Vyvchennia obraziv-personazhiv na osnovi standartnoi literaturoznavchoi skhemy* [Studying the images of characters using standard literary scheme]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 2015, № 4, pp. 19–22.
2. Hnatenko K. I. *Psykhologo-pedahohichni pytannia spryiniattia khudozhnioho tvoru molodshymy shkoliaramy*. [Psychological and pedagogical issues on the perception of the artwork by primary schoolchildren]. *Nauka i osvita*, 2016, № 10, pp. 18–24.
3. Dzhhezhelei O. V. *Literaturnoe chtenie v nachalnoi shkole. Grades 1–4. Spravochnoe posobie dlia uchitelei i roditelei* [Literary reading in primary school. 1–4]. Kharkov, Ranok, 2012, 97 p.
4. Dzhhezheley O. V. *Pozaklasne chytannia. 1–4 klasy: metodychni porady, rozrobky urokiv* [Additional reading. Grades 1–4: methodological advices]. Kharkiv, Osнова, 2007, 176 p.
5. Kuripta V. *Osoblyvosti rozuminnia tekstu shestyrichnymy uchniamy* [Features of text comprehension by six-year-olds]. *Primary education*, 2012, № 39, pp. 3–5.
6. *Literaturne chytannia. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv 2–4 klasy* [Literary reading. The training program for secondary schools. Grades 2–4]. Available at: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.
7. Savchenko O. Ya. *Metodyka chytannia u pochatkovykh klasakh: posibnyk dlia vchytelia* [Methods of reading in the primary school: a guide for teachers]. Kyiv, Osvita, 2007. – 334 p.
8. Hnatenko K. I. General questions of the character description work at the lessons of literary reading in primary school / K. I. Hnatenko // *European Journal of Humanities and Social Sciences*. Vena, 2017, № 1, pp. 50–52.